

De kerk en het 'Joodse vraagstuk'

Kritiek op kritiek

Niet zonder aarzeling heb ik de uitnodiging aanvaard om mij hier vandaag uit te spreken over het al of niet schrappen van een formulering in de kerkorde van de PKN - de Protestantse Kerk in Nederland. Ik doel op de zinsnede waarin dit kerkelijke instituut verklaart dat christenen zich 'onopgeefbaar verbonden' voelen met Israël. Algemeen beschouwd is de christelijke kerkorde voor mij als Jood niet relevant, ware het niet dat de aanbevolen wijziging een negatieve invloed kan hebben op de interreligieuze dialoog en relatie tussen christenen en Joden in Nederland. Na zoveel eeuwen van anti-Joodse theologie, vervolgingen en antisemitisme van christelijke zijde is een getuigenis van verbondenheid als stap naar herstel van Joods vertrouwen zeker niet misplaatst. Zeker in een tijd van herlevend antisemitisme! Voor zowel Joden als christenen lijkt me een goede onderlinge verhouding van belang. Bovendien kan uitwisseling van cultureel en religieus gedachtegoed zowel christenen als Joden ten goede komen. Ben Zoma, een leerling van Rabbi Akiva, sprak: 'Hij is wijs die van iedereen leert' (Pirké Avot, 4,1). Een tijdloze uitspraak.

Israël - voor Joden een existentiële kwestie

Vandaag staat uitwisseling van religieus geïnspireerde levenswijsheden helaas niet op de agenda, maar wel een bewust gekozen beëindiging van de sinds kort door de kerk uitgesproken historische en culturele verbondenheid tussen christendom en jodendom. Wie de eenmaal uitgesproken (speciale) verbondenheid met Israël schrapt, wekt willens en wetens de indruk zijn verbondenheid met een heel land en volk op te zeggen. Kan er dan een punt bereikt worden in de geschiedenis waarop christenen het Joodse volk (nu met zijn bedreigde ministaatje) opnieuw laten vallen? Het schuchtere herstel van Joods vertrouwen vervliegt. Als Jood aangesproken worden op wat in Israël gebeurt is voor mij tot op zekere hoogte acceptabel. Erop afgerekend worden, erom afgewezen of losgelaten worden is dat niet. Ik ben pijnlijk geraakt door dit negatieve initiatief en voel mij terug geplaatst in de tijd. Altijd maar weer het jodendom en het Joodse volk te moeten verdedigen tegen negatieve oordelen en vooroordelen. * Wanneer christenen menen voor de zoveelste keer een publiek gesprek te moeten voeren rond het thema *Israël, land, religie en volk* betreft dit in de ogen van de Joodse gemeenschap niet zomaar een theologische kwestie. Het land Israël is immers onlosmakelijk gelieerd aan de Joodse religie en identiteit. Het thema 'Israël, land en volk' raakt voor Joden vanzelfsprekend aan de eigen existentie, aan niet minder dan overleven. Leven zonder een eigen staat, zonder Israël, is voor een Jood zoals Abel Herzberg het formuleerde 'leven met

een ongedekte cheque '. Verschoppeling te zijn zonder een eigen thuis is rampzalig, daar weten ook andere dan Joodse vluchtelingen alles van.

Achter theologische begrippen en redeneringen gaan niet zelden politieke, sociologische en psychologische motieven schuil. Zoals de intentie om aan Joden hun bestaansrecht als combinatie van volk en religie te ontzeggen! Theologie ten aanzien van Israël functioneerde in de geschiedenis maar al te dikwijls als dekmantel voor een onderliggende anti-Joodse en vijandige grondhouding, bewust en onbewust. Steeds maar weer stellen christelijke 'theologen' van dreiging omfloerste vragen over het Joodse volk en over de juistheid van terugkeer naar het land van hun vaders, het land waarmee Joden historisch vervlochten blijven.

Israël-theologie en het 'Joodse vraagstuk'

Maar zowel met als zonder een eigen thuisland bestaat sinds de oudheid zoiets als het 'Joodse vraagstuk'. Altijd maar weer die vragen vanuit de niet-Joodse wereld. Wat betekent het voortbestaan van het Joodse volk en het jodendom in de ogen van God, of in de ogen van hen die menen op dit punt in naam van God te mogen of moeten spreken? Is de rol van Joden sinds de komst van Jezus en diens veronderstelde opheffing van de Tora - door Paulus ten onrechte en minachtend als 'de Wet' en de weg des doods bestempeld - niet uitgespeeld? Bewijzen de verwoesting van de Tempel en verdrukking in de diaspora niet de verwerping en het religieuze ongelijk van het Joodse volk? Is de terugkeer van het Joodse volk niet een al te menselijk initiatief, voorbijgaand aan goddelijke toestemming? Kan men aan het bestaan van een Joods thuisland in het voormalige Palestina überhaupt wel een positieve theologische betekenis toekennen? Is het daarom niet beter te spreken van 'land van belofte' dan van 'het beloofde land'? Klinkt het laatste niet te concreet? Of is het uit didactisch oogpunt in het religieuze onderwijs zelfs beter de naam 'Israël' maar helemaal te mijden, opdat leerlingen bij het woord 'Israël' niet automatisch ook aan de staat Israël zullen denken? Brengt het stichten van een Joodse staat niet per definitie neokolonialisme met zich mee?

* Het spook van het 'Joodse vraagstuk' - 'die Judenfrage' - blijft bij deze grotendeels onverkwikkelijke en stigmatiserende vragen op de achtergrond meespelen. De internationaal beschouwd nogal exclusieve gerichtheid op Israël bij de kritische bevraging naar bestaansrecht en vormgeving van nationale existentie blijft een problematisch en dubieus fenomeen. Zelfs wanneer de beantwoording van de gestelde vragen voor het Joodse volk gunstig uitpakken, blijft in de obsessieve bevraging als zodanig een zweem van existentiële dreiging hangen.

Onlosmakelijk verbonden en onheelbaar gescheiden

Al de voornoemde vragen kunnen we samenvatten onder de noemer: Israël-theologie. Dit ambivalente begrip veronderstelt zowel verbondenheid met het jodendom als verwijdering en vervreemding ervan.

Het christendom vormt een nieuwe loot, geënt op de oude Joodse stam van de Hebreeuwse en vroeg-joodse cultuur. Christelijk gedachtegoed is in de kern der zaak theologisch *schatplichtig* aan de oude Hebreeuwse religie en aan het daaruit ontloken oude rabbijnse jodendom, ook al is die loot tot het formaat van een reusachtige boom uitgegroeid. Jezus mogen we rekenen tot de vroeg-chassidische tak van het Farizeese jodendom. Zonder gedegen kennis van de worteling van het Nieuwe Testament in Tenach en de vroeg-rabbijnse traditie blijft christelijke exegese kwetsbaar voor misinterpretatie van haar bronnen. Een christen die de schatplichtigheid en verwantschap ontkent, neemt daarmee afstand van de historische Jezus en van wat hij doceerde. Jezus was een Tora-getrouwe Jood die de aanwijzingen (regels) van de Tora - let wel voor Joden - eerder aanscherpte dan verwierp. Als Jood stierf hij door de hand van de Romeinse bezetter. Veel van wat hij leerde, blijft zonder gedegen kennis van de rabbijnse traditie vaag of onbegrijpelijk.

* Het gegeven dat de hier geschetste verwantschap van christendom en jodendom aan de christelijke religie een eigen identiteit en eigenwaarde niet ontzegt - behoeft in feite geen lang betoog. Christenen zijn een eigen weg ingeslagen en dat is op zich goed. Meer dan trouw aan de noachitische geboden (enigszins te vergelijken met de inhoud van de Tien Woorden, zonder Sabbatsgebod) eist het jodendom van christenen niet, en zeker geen dogmatisch vastgelegde geloofsartikelen.

Naast overeenkomsten bestaan er onoverkomelijke verschillen tussen jodendom en christendom, verschillen die mettertijd (en voor een deel) groter zijn geworden. Elke religie kan zich nu eenmaal verder ontwikkelen. Onverenigbare contradicties tussen zich zelfstandig verder ontwikkelende religies mogen er vanuit het jodendom bezien zijn.

* Volgens de Joodse filosoof Josef Albo (1380-1444) zijn contradictoire wijzen van geloven in verschillende godsdiensten zelfs noodzakelijk en door God als onontkoombaar aanvaard. In zijn *Sefer Ikkariam* ('Boek van geloofsprincipes') vergelijkt deze filosoof religie met taal. Het is onbestaanbaar dat de gehele mensheid dezelfde taal en woorden zou spreken. Zo kent de mensheid ook vele verschillende religies. Alleen vanuit Gods gezichtspunt bestaat er slechts één ware godsdienst. Joden hebben daarom over het algemeen geen moeite met de geloofsinhoud van andere religies, ook al onderschrijven zij die inhoud niet.

Vanuit menselijk perspectief bestaat er geen exclusief ware godsdienst. We mogen en kunnen ons allen met elkaar verbonden voelen met volledig behoud van eigen waardigheid en identiteit.

* Apologetiek, superioriteitsdenken en substitutietheologie verhinderen daarentegen die
 5 ervaring van verbondenheid. De ontkenning van andermans recht op een eigen unieke identiteit vernietigt de mogelijkheid tot het onderhouden van een band en vreedzaam samenleven. Zonder meer ontwrichtend is de zo vaak geuite christelijke minachting voor de liefde die Joden ervaren voor hun Tora en haar leefregels, vanuit de valse idee dat Jezus zou zijn gekomen om (in algemene zin!) **voor de gehele mensheid** (dus ook voor Joden) de
 10 geboden van de Tora (*Weisung*) op te heffen. De rol van het volk van de Wet heet uitgespeeld te zijn, want Jezus is gekomen en heeft de Wet ontbonden. Wie tevens voor Joden de Tora met haar geboden tot verboden terrein verklaart (en hoe vaak hebben christenen dat niet gedaan), pleegt geestelijke moord op een volk. Wie de Tora op dwingende wijze voor iedereen (dus ook voor Joden en 'godvrezenden' *jir'e sjamajim*) als afgedaan verklaart,
 15 bereidt zich mogelijk voor op fysiek geweld, omdat hij het pure bestaan van de ander - als die ander - als theologische en vervolgens etnische contradictie beschouwt. Waar men boeken verbrandt, zal men uiteindelijk ook mensen verbranden, zo voorspelde Heinrich Heine met scherpe ziensblik.

* Ontwrichtend voor de goede relatie tussen Joden en christenen is ook de ontkenning van de
 20 existentiële band die het Joodse volk ervaart met ÈrètZ Jisra'el, een band die organisch gegroeid is vanuit een millennia lange geschiedenis met en in dit land. (Waarom in VN-resoluties alleen spreken van Al Qutz, Haram al Sharif en Al Boerak Plaza?). Door de kerk niet of nauwelijks weersproken, terwijl hier ook een stuk christelijke geschiedenis wordt ontkend. Zodra het recht van Joden op een eigen nationale en religieuze identiteit ter discussie
 25 wordt gesteld, zijn we aanbeland bij de echt negatieve zijde van de Israël-theologie (en overtreden we de regels van IHRA). Ik doel hier met name op de zogeheten 'substitutietheologie'. In steeds verfijndere openbaringen zou God voorafgaande openbaringen hebben overtroffen. Vanuit dit evolutionaire begrip van openbaring bezien heeft het christendom bij goddelijke beschikking de plaats ingenomen van het jodendom. Wisseling
 30 van de wacht, in plaats van uitbreiding. Christenen zagen (of zien) hun geloof niet zelden als een corrigerende en verbeterde versie van een overleefd jodendom. Met de verwoesting van Jeruzalem en de hernieuwde ballingschap van de Joden heet het oude Israël als eenheid van land en volk te hebben afgedaan. Deze christelijke negatieve vorm van zelfidentificatie gaat onwillekeurig gepaard met gevoelens van superioriteit. De bijbehorende theologische

conceptie stimuleert de gedachte dat met het christelijke geloof een exclusieve dan wel hoogste openbaring is bereikt. Moslims hanteren hun eigen variant van dit evolutionaire model, en verklaren naast het jodendom ook het christendom als vorm van overleefde en anachronistische openbaring.

5

Politiek en Israël-theologie

In de geschriften van Maarten Luther vinden we de voor Joden zo desastreus gebleken idee van het jodendom als een door God en mensen afgeschreven religie nog het scherpst verwoord. Luther legt al de verbinding met een door God gewilde Joodse statenloosheid. Hij stelde in het jaar 1538, in de brief ‘*Wider die Sabbather*’, dat de Wet van Mozes al 1500 jaren zijn verplichtende geldigheid had verloren. Wanneer de verstokte Joden hun wetten toch willen blijven praktiseren, zo betoogt Luther, dan vooral niet in Duitsland. Als zij toch zouden pogen in het land van hun voorvaderen, het voormalige Kanaän dat God nu aan anderen vergeven heeft, een nieuwe staat te stichten, maken zij zich belachelijk. Bij monde van de profeten zal de hemel dit verhinderen.¹ Het bewijs van Israëls verwerping als zelfstandige natie zag Luther - zoals kerkvaders en anderen voor en na hem - in de verwoesting van de Tempel in het jaar 70 en in de Joodse diaspora.

Theologie van verguizing - terug van weggeweest?

Nu kan men denken dat de oude verguizingtheologie nu niet meer leeft op grond van mooi klinkende kerkelijke besluiten. Helaas weet ik uit recente ervaring - dat deze hoopvolle gedachte niet klopt. Dit soort theologie behoort allerminst tot het verleden. Luthers theologische verzet tegen Joden die hun oude land nieuw leven willen inblazen, lijkt op dit moment zelfs actueler dan ooit! Door de spiritualisering van de messiaanse verwachting verliest voor een aantal christenen de toekenning van theologische betekenis aan het huidige Israël - land en volk - elke vanzelfsprekendheid. Een positieve theologie rond Israël wordt dan zonder meer problematisch. Te meer daar sommigen hun negatieve relatie tot deze staat direct van invloed doen zijn op hun relatie met het Joodse volk Israël als geheel, wereldwijd.

* Zo ver gekomen, betreden we een dubieuze gedachtewereld en halfduister gebied.

Van zowel rooms-katholieke als protestantse zijde laat men zich op dit punt niet onbetuigd. Ik doel bij dat laatste op een stroming binnen de kerk die beïnvloed is door de theologische activisten van Kairos-Sabeel. Deze door de WCC gesteunde activisten hangen een theologie aan die - evenals de eerder door mij genoemde theologie van Luther - geen ruimte open laat voor de mogelijkheid van een eigen en soeverein Joods thuisland, dit ondanks een millennium

lange repressie en vervolging van Joden door de kerk. In het stichtingsdocument van deze organisatie van Palestijnse christenen (2010) wordt het bestaan van Israël als Joodse staat gekenschetst als een voor God onwelgevallige daad. Een typering die bewust of onbewust naadloos aansluit bij de theologie van verguizing bij Maarten Luther. Niet veel anders

5 klonken de woorden van de voorman van Kairos-Sabeel in Nederland, dominee Henri Veldhuis (geciteerd door W. Kortenoeven in het N.I.W. 19 oktober 2018, jaargang 154; zie ook de verder aangehaalde voorbeelden): ‘De landbelofte is niet een belofte aan een volk als etnische identiteit, maar een belofte aan een groeiende en uitwaaiierende geloofsgemeenschap (...) Het beloofde land wordt heel de aarde, zoals het nieuwe Israël, voortkomend uit joodse

10 geloofswortels, een wereldgemeenschap wordt.’² (volgens voormalig minister president Dries van Agt is de stichting van Israël ‘niet volgens Gods plan’).

Welk een mateloze arrogantie spreekt uit dit soort beweringen! Alsof Israël en het jodendom niet dromen van universeel heil en wereldwijde vrede! Het heil van alle volkeren staat centraal in het *Aleinoe*-gebed waarmee de dagelijkse Joodse eredienst afsluit. De Maggid van

15 Koznitz sprak dit even korte als indrukwekkende gebed: *‘Ik vraag U, God, om Israël te verlossen; maar wanneer U dit niet wilt, verlos dan in ieder geval de volkeren.’* Om te kunnen dromen van wereldvrede en naastenliefde hoeft men het Joodse volk en het jodendom niet door een zogenaamd ‘nieuw Israël’ te vervangen.

* Het voorstel tot wijziging van de kerkorde en de suggestie om de formulering over

20 ‘onopgeefbare verbondenheid’ geheel te schrappen komt niet uit de pen en mond van een enkele daarop aan te spreken persoon. Dit voorstel kunnen we moeilijk losmaken uit de bredere context van kerkelijke groeperingen die nauwe relaties onderhouden met zowel Stichting Kairos Sabeel als met (onder meer) sympathisanten van Rights Forum en van de BDS-beweging (Boycot, Divestment and Sanctions). De laatste beweging, zo is algemeen

25 bekend, heeft zich ten doel gesteld de staat Israël cultureel en politiek te segregeren, te delegitimeren, te defameren en weg te zetten als een fascistoïde entiteit die racisme en apartheid propageert. De van haat doorweven en onthutsende uitspraken van Kees Blok, voorzitter van Kairos Sabeel tijdens een Apeldoornse vredesweek (in de geest van de Durban-conferentie) spreken boekdelen. De heer Blok vergeleek daar (zoals in antizionistische en

30 Israël-vijandige kringen gebruikelijk) zionisme met racisme. Daarmee probeert hij ten principale de existentie van de internationaal erkende staat Israël te delegitimeren. Ik beperk me tot deze ‘nog milde’ voorbeelden. De rest is te erg om hier te verwoorden. Een korte blik op reacties van sympathisanten en internetvolgers van genoemde bewegingen was voor mij genoeg om doordrongen te raken van het soms onverholen extremistische en antisemitische

5 karakter in deze met elkaar vervlochten kringen. Opvallend is de verdraaiing van historische feiten en de verspreiding van wat ik niet anders kan typeren dan smaad en laster. Een typisch voorbeeld van geschiedvervalsing uit kerkelijke kring is deze misleidende verklaring van de Wereldraad van Kerken: ‘Israel bears the burden of responsibility for the present crisis in the
5 Middele East’(Jer. Post 36 mei, 1 juni 2006). Is Israël verantwoordelijk voor alle geweld en strubbelingen in het Midden Oosten? Wat een groteske en absurde leugen!

10 Dit alles wil ik dominee Offringa, die de knuppel in het hoederhok gooide, niet zomaar aanwrijven. Ik ga er vanuit dat initiatiefnemers tot wijziging van de kerkorde als dominee Jan Offringa
15 gezondere motieven daartoe hebben en de oude theologie van verguizing niet onderschrijven, noch de geschiedenis naar hun eigen denkbeelden willen herschrijven. * Ook ik ken Evangelische christenen die vanuit een recht toe recht aan manier van geloven en filosemitisme kritiekloos de staat Israël bejubelen. Indien hij zich daartegen verzet, vindt de heer Offringa mij aan zijn zijde. Met de door de door hem gewraakte formuleringen in de
20 Kerkorde van de PKN heeft zo’n onkritische houding tegenover de Israëlische staat mijns inziens echter weinig van doen. Het getuigt niet van een prudente strategie wanneer Israël-kritische en vrijdenkende christenen binnen de PKN hun interne geschil met conventionele of simplistische medegelovigen uitvechten ten koste van de naar de Joodse gemeenschap uitgestoken hand, d.w.z. ten koste van het getuigenis van speciale verbondenheid met het
25 Joodse volk. Waarom de deur openen voor groepen die geen afstand willen nemen van de theologie van verguizing? De heer Offringa geeft een bizar (om niet te zeggen) huiveringwekkende signaal af in een situatie van herlevend en groeiend antisemitisme: Israël-zondag afschaffen, positieve aandacht voor Tora en jodendom openlijk bestrijden (daarbij zonder enige terughoudendheid sprekend in naam van het gehele christendom!).
Hoe iemand iets bedoelt is minder belangrijk dan wat hij teweegbrengt! (Fritz Breithaupt)
“Het tegendeel van goed is niet het kwade, maar het goed bedoelde.”

Kritiek vanuit onopgeefbare verbondenheid

30 Die uitgestoken hand weer terugtrekken voelt als een vertrouwensbreuk die vermijdbaar is. Waarom is de verbondenheid met het volk Israël niet onopgeefbaar? Menen christenen niet dat Jezus nooit een mens totaal afschreef, zelfs de grootste zondaar niet? Wat is hier de onvergeeflijke doodzonde van het Joodse volk en zijn jodendom? Verbondenheid met het Joodse volk staat kritiek op de staat Israël geenszins in de weg. * De Hebreeuwse cultuur staat juist bekend om haar buitengewone vermogen tot zelfspot en zelfkritiek. Israëls profeten

hebben op unieke wijze eigen volk en bestuur bekritiseerd, op de meest heftige en scherpe manier. Maar de verbondenheid met hun volk gaven de profeten in al hun drift en woede niet op. Zorgvuldiger nog is het te zeggen, dat de profeten hun bijtende scheldkanonnades juist uitspraken vanuit hun empathische verbondenheid met hun volk. Ook ten opzichte van het huidige Israël geldt, dat kritiek op de regering en op het handelen van *bepaalde* politici en individuen verbondenheid met die staat en *al* haar inwoners geenszins in de weg hoeft te staan. Laat staan de verbondenheid met het Joodse volk als zodanig, met Joden elders in de wereld! Verbondenheid verleent juist urgentie aan morele kritiek op het doen en laten van degenen met wie men zich verbonden weet. Verbondenheid met een volk (met elk volk) is mijns inziens per definitie onopgeefbaar. Geen beschaafd mens geeft zijn verbondenheid met een geheel volk, zonder onderscheid, op. Daarom voerde Abraham zelfs een pleidooi met de Eeuwige voor de verdorven inwoners van Sodom. Een leerzame les uit de Tora.

* Het Joodse volk blijft overigens vertrouwen op de grootste criticaster van Israël aller tijden, De Heilige Hij zij gezegend, die ondanks alle feilen van Zijn volk verzekerde: *‘Maar zelfs dan, wanneer zij verblijven in het land van hun vijanden, zal Ik hen niet verachten en Ik zal hen niet verwerpen om hen te vernietigen, om Mijn verbond met hen te verbreken, zo waar Ik de Eeuwige hun God ben’* (Lev. 26:44). Die woorden blijven staan, ook als anderen besluiten hun Schepper daarin niet na te volgen.

20

Christendom en Tora

Waarom die merkwaardige switch van kritiek op de staat Israël en de kwestie van de kerkorde enerzijds en het zich niet nader genuanceerde afwenden van Tora en Jodendom anderzijds? Een buitengewoon intrigerende vraag is, wat is het inhoudelijke verband tussen die twee?

25

De heer Offringa poneert als titel van zijn voordracht dat hij als christen niet terug wil keren naar jodendom en Tora. Liever Jezus dan de Tora. Wat bedoelt hij met zijn apodictische stelling? Is het jodendom dan volledig verleden tijd? Begint de spirituele reis als christen niet bij de getrouwe Jood Jezus, die de Tora naar eigen zeggen nooit ontbonden heeft, maar alleen tot zijn uiterste consequentie opgericht! (Bergrede). Ik citeer nog een passage van Jezus uit de Bergrede: *‘Want ik verzeker jullie, eer de hemel en de aarde vergaan, zal er niet één tittel of jota van de wet afgaan [voorbijgaan], totdat het alles geschied is. Wie dan de geringste onder de geboden afwijst, zal de geringste genoemd worden in het koninkrijk der hemelen, maar wie ze doet en onderwijst, die zal groot genoemd worden in het koninkrijk der hemelen’*

30

(Mat. 5:18). Elders egt Jezus: *'De schriftgeleerden en de farizeeën hebben plaatsgenomen op de zetel van Mosjè; daarom, al wat zij u zeggen dat u in acht moet nemen, neem dat in acht en doe het'*(Mat. 23:2-3). Dat lijkt me klare taal.

Niemand uit de Joodse gemeenschap wil de heer Offringa overigens dwingen Jezus ook in
 5 zijn gehoorzaamheid aan de Tora-geboden na te volgen. (Ook Jezus was huiverig om al te
 makkelijk zielen te werven onder de volkeren en die aan de wetten van Mosjè te binden - vgl.
 Mat. 23:15; vgl. Mat. 10:6 [5-7]: *'Ik ben alleen gestuurd naar de verloren schapen van
 Israë!*). Jezus was zeker geen godsdiensthervormer die alle volkeren aan het juk van de Tora
 wilde onderwerpen. Jodendom is er niet op uit nieuwe 'joodse-christenen' te maken en naar
 10 Joodse snit vorm te geven. Belangstelling voor jodendom en Tora is wat dat betreft
 ongevaarlijk. Interesse voor de rabbijnse traditie is geen besmettelijke ziekte! Een christenen
 die zich slechts door de ethiek van de Tora gebonden acht maar niet door haar vele regels
 vormen voor Joden geen enkel probleem. Integendeel, christenen moeten hun eigen weg met
 God vinden en gaan. Vele Tora-regels gelden uitsluitend voor Israël, niet voor de
 15 (noachitische) volkeren! Op dit punt is een discussie tussen christenen en Joden volledig
 overbodig.

De stelling van de heer Offringa roept wel een reeks vragen bij mij op. Wie de Tora in
 algemene bewoordingen verwerpt, verwerpt daarmee ook haar ziel. Wil hij dat? Het gebod
 van naastenliefde in de typische context van Leviticus 19:18 en de gelijkwaardigheid van alle
 20 mensen als beeld van God is die ziel! Het is een gulden regel die volgens Hillel de Oude en
 Rabbi Akiva de spil van de Tora uitmaakt, waarbij de rest van de Tora als uitleg dient. Of
 beluister ik in het motto van de heer Offringa dat de christelijke opvatting van naastenliefde
 toch dieper en universeler is dan de rabbijnse opvatting ervan? Moeten Joden met 'Der
 Nächste' van Herman Cohen in de hand zich voor de zoveelste keer tegen dit vooroordeel
 25 verdedigen? Voor de zoveelste keer bewijzen dat Joden zich volgens hun eigen traditie niet
 over de dood van hun vijanden mogen verheugen? * Nog een vraag. Keert iemand die het
 jodendom en de Tora achter zich wil laten niet automatisch ook de historische Jezus de rug
 toe? Alleen in dat kleine stukje van de Bergrede geeft de Statenvertaling al minstens vijftien
 verwijzingen naar de Tora [in mijn boek Balk en Splinter noem ik nog heel wat meer
 30 impliciete verwijzingen naar de Tora]. Hoe zou iemand ook maar iets wezenlijks van wat de
 historische Jezus gepredikt heeft, kunnen begrijpen zonder kennis van de Tora en Rabbijnse
 traditie? * Hoe zo niet terugkeren naar Tora en jodendom? Waar zijn christenen als de heer
 Offringa bang voor? Is het de vrees voor judaïsering van de christelijke levenswijze? Een
 christen die zich wil verdiepen in de Joodse achtergronden van de Evangelieën, hoeft zich

daarmee als gezegd nog niet aan de rabbijnse halacha te houden. Niemand die dat van hem of haar eist. * Bent u als christen misschien bang voor legalisme (voor een rigide regeldwang en sociale controle uit uw eigen jeugd)? Dan is men bij het jodendom aan het goede adres, antilegalistische uitingen genoeg. Lees bijvoorbeeld de literatuur en de verhalen uit het chassidisme. Of verdiep u in de filosofische geschriften van Maimonides, of in het dit jaar 5 verschenen boek van rabbijn Nathan Lopes Cardozo, *Jewish Law as Rebellion*, (New York 2018). Na lezing van deze teksten bent u waarschijnlijk voor goed van uw fobie voor Joods legalisme genezen. * Bent u als christen misschien beducht voor het zogeheten Joods particularisme? Lees dan bijvoorbeeld de artikelen van de Joodse denker Joseph B. Soloveitchik over dit onderwerp. Deze Joodse denker legt haarfijn uit hoe de idee van Joodse uitverkiezing en Joods particularisme ten dienste staan van het universalistisch ideaal van wereldvrede zoals de profeten Jesaja en Zecharja die schetsen. Maimonides veronderstelde zelfs - zo toont de judaicus Menachem Kellner overtuigend aan - dat aan het einde der tijden het verschil tussen Joden en niet-Joden (misschien op de besnijdenis na) zal zijn opgeheven. * 10 Acht u de leer van genade aan het jodendom vreemd en loert voor christenen, die zich te veel inlaten met de Tora en het jodendom het gevaar van Joodse zelfrechtvaardiging en zelfgenoegzaamheid? Ter geruststelling kan ik u bijvoorbeeld deze tekst ten bewijze van het tegendeel voorleggen (in een uitleg bij een Joods gebed voor Rosj ha--Sjana (*tasjlich*)).

Mi El kamocha, nosé awon we-ober al pèsja.

20

‘Wie is een God als U die zonde draagt en voorbijgaat aan overtreding’

** »Dit toont, dat de Heilige, Hij zij gezegend, een beledigde Koning is, Wiens (geduldig) verdragen van belediging geen gedachte kan bevatten. Zonder twijfel is immers niets voor Zijn toezicht verborgen, en bovendien bestaat er geen ogenblik waarop de mens niet door 25 kracht van Boven gevoed en behouden wordt, een kracht die rijkelijk tot hem stroomt (...) En hoewel de mens door middel van die kracht zondigt, onthoudt God hem die kracht in het geheel niet. Maar de Heilige, Hij zij gezegend, verdraagt een dergelijke vernedering en laat de kracht in hem stromen, zodat hij zijn leden bewegen kan (...) «^{3**}

Afkomstig van niemand anders dan van de grote Joodse mysticus Mosje Cordovero.

30 Ik herinner ook aan de woorden uit het *Ovinoe malkenoe: chonnenoe we-annenoë ki ein banoe ma’asim, asé immanoe tzedaka we-chèsèd, we- hosji’enoë*. Gerechtigheid en liefde (*tzedaka we-chesed*), wet en genade, vormen hier twee zijden van dezelfde munt. Dit complementaire dualisme is door de tot dwingende logica en antithese neigende westerse geest nooit ten volle begrepen. Het is mijn grootste wens dat dit ooit nog een keer zal

gebeuren. * Ik zal geen christen of hindoe worden en blijf Joods, maar zelf heb ik niet de behoefte mij volledig af te wenden van welke religie buiten het jodendom dan ook. Dus ook niet van het christendom en zijn typisch Joodse nadruk op liefde en genade. Het nodeloos tenietdoen van verbondenheid met anderen is zowel on-Joods als onchristelijk.

5 Onderzoek alles en behoud het goede. Christenen hebben natuurlijk het recht hun blik van het jodendom en de Tora af te wenden. Dat is hun rechtmatige keuze. Niettemin vermoed ik achter die ongenueanceerde en afkeurende houding een zeker anti-judaïsme. Een moedwillig gekozen verwijdering van jodendom en Tora hangt naar ik vrees toch weer samen met oude theologische en anti-joodse vooroordelen. Het kenmerk van een vooroordeel is, dat deze zich
10 niet meer door feiten willen laten corrigeren. In dat geval is verdere dialoog zinloos.

Ik wil naar gewoonte mijn betoog niet afsluiten met somberte maar met enkele bemoedigende woorden.

15 Martin Buber:

“Wat hebben wij en jullie gemeen? Wanneer we de vraag concreet opvatten: een boek en een verwachting. Voor jullie is het boek een voorhof; voor ons is het Heilige der Heiligen. Maar op deze plek mogen wij samen verblijven, samen luisteren naar de stem die daar spreekt. Dit betekent dat we kunnen samenwerken om de verborgen spraak van die stem aan het daglicht te brengen; samen kunnen
20 we het gevangen levende woord van haar ketenen losmaken. Jullie verwachting verwijst naar een terugkomst, de onze naar een komst waarop nog niet is vooruitgelopen. Volgens jullie klinkt de muzikale weergave van het wereldgebeuren als afkomstig van één absoluut middelpunt, het jaar nul; voor ons is het een samenhangende reeks van tonen, die elkaar zonder onderbreking opvolgen, stromend vanuit een oorspronkelijke bron naar een voleinding. Maar samen kunnen we wachten op de
25 komst van de Ene, en er zijn momenten waarop we samen de weg voor hem mogen bereiden.”⁴.

De Ba'al Sjem:

‘De Ba'al Sjem (Rabbi Jisraël ben Eli'ezer) sprak: ‘Er bestaan geen twee mensen met precies dezelfde talenten. Ieder zou God naar eigen vermogen moeten dienen. Wanneer iemand een ander tracht na te bootsen, verliest hij slechts de gelegenheid het goede te gebruiken, dat alleen hij aan de wereld kan schenken; terwijl hij door het nabootsen van de ander niets noemenswaardigs tot stand kan brengen.’

* Laten we dan als christenen en Joden ieder onze eigen wijsheid aan de wereld schenken, in kritische en toch onopgeefbare verbondenheid onze eigen weg gaan, samen maar toch juist ook apart! In duale
35 complementariteit. Ik heb mij uitgesproken. De keuze laat ik aan de heer Offringa en zijn

geloofsgenoten. Ik dwing u tot niets. Toch zou het meer dan pijnlijk zijn om een pril proces van herstellend vertrouwen tussen christenen en Joden weer te niet te doen. De keuze blijft aan u.

- ¹ W.A., L, 323-327 (318-319) H. Jansen. A.W. 149. Vgl. G. Walch XX, 1837, nr. 24. En vgl. T. Kaufmann, *Konfession und Kultur*, Tübingen 2006, 123. De brief ‘Wider die Sabbather’ was gericht tegen Joodse christenen die onder meer aan het gebruik van de Sjabbat-viering wilden vasthouden. Zie ook volgende noot. Zie R. Lewin, A.W.. 62 v.
- ² Uit W. Kortenoeven, ‘De tentakels van BDS’, in: *Nederlands Israëlitisch Weekblad*, 19 oktober 2018, 17.
- ³ Zie (vertaling) Rabbi Mosjè Cordovero, *Tomer Devora, der Palmbaum der Deborah*, ed. (en Duitse vert.) K. Schäfer, Freiburg 2003, 263-263. Zie (tekst): Mosjè Cordovero, *Sefer Tomer Devora*, ed. New York 1943 (uitg. Mesivta), Hoofdstuk I, § 1 en § 3, p. 7-8.
- ⁴ Zie M. Buber, “Die Brennpunkte der jüdischen Seele” (voordracht gehouden in Stuttgart, maart 1930), opgenomen in: M. Buber, *Kampf um Israel*, Berlin 1933, 66-67; ook in: M. Buber, *Der Jude und sein Judentum* (Gesammelte Aufsätze und Reden), Köln 1963, 211.